

ԼՂՀ տերիտ.ֆաունայի անհետացող որոշ տեսակները և նրանց պահպանությունը Վ. Տ. Հ ա յ ր ա պ ե տ յ ա ն

Աշխատանքում ուսումնասիրվել է ԼՂՀ տերիտ.ֆաունայի, որոշ կաթնասունների կարգավիճակը:

Պատճառները, որոնց հետևանքում այս կամ այն տեսակը կարող է դառնալ փորձարթիվ, հայտնակի վերացման վտանգի առաջ կամ ընդհանրապես անհետանա, բազմազան են: Այս պարագայում, առաջին հերթին պետք է հիշել, որպես էվոլյուցիոն գործընթաց բնական մասի մասին, որը հանդես է գալիս իբրև տեսակի վերացման հիմնական պատճառ: Կենդանիների զանգվածային ոչնչացման առաջին հայտնի օրինակներից է մեզոզոյի վերջում դինոզավրների և պալեոցենի վերջում հսկա կաթնասունների վերացումը [4]: Նրանք ոչնչացումը շատ հաճախ պայմանավորված է մարդկային գործունեությամբ (անկանոն որսորդություն, անտառահատումներ, ներկազորություն և այլ գործոններ): Ռուպեն պատճառ կարող են հանդես գալ տվյալ գոտու էկոլոգիական առանձնահատկությունների փոփոխությունները, առաջացած կենսածին, ոչ կենսածին և անթրոպոգեն սթրեսները: Մինչ նոր (արհեստական կամ բնական աղետների հետևանքով առաջացած) աղապտացիա անցնելը, որոշ ռելիկտային տեսակներ տալիս են բազմաթիվ գոհել, իսկ որոշ դնպրերում էլ՝ ընդհանրապես վերանում:

ԼՂՀ-ն հատկապես է հայ հնագույն քաղաքակրթության կենտրոններից մեկն՝ իր ուրույն բնությամբ և պատմամշակութային ժառանգությամբ: Արցախ աշխարհն ունի հարուստ ու բազմազան կենսաբազմազանություն, որն անփոխարինելի ռեսուրս է, ազգային հարստություն և պահանջում է պատշաճ վերաբերմունք: Ըստ ՄԱԿ-ի միջազգային գիտությունը դնդում բանական (շրջակա միջավայրի պահպանման և զարգացման վերաբերյալ. Ռիո-դե-ժանեյրո - 1992թ) [3] կենսաբազմազանությունը հավասարեցվել է այնպիսի բնական հարստությունների, ինչպիսիք են հանածո վառելիքային, օդը, ջուրը, հողը և այլն: Դրանով իսկ հաստատված է, որ նրա պահպանությունը հարկապահում է մարդկության գոյատևման անփոփոխ պայմանը: Այդ հարստության ձևավորման և պահպանման գործում մեծ է իշխող ժամանակակից բնական պայմանների, այնպես էլ ներկաբանական պրոցեսների և անթրոպոգեն գործոնների դերը: Այս պարագայում պահպանության խիստ կարիք են գզում ինչպես կենդանական և թուսական աշխարհը, այնպես էլ պատմական արժեքները՝ ներկայացնող հուշարձանները:

Ղարաբաղի տերիտ.ֆաունայում ձեռքբերվածները, իրենց տեսակային բազմազանությամբ, կրծողներից հետո գրավում են երկրորդ տեղը: Մինչև վերջերս նրանք ներկայացված են եղել ներքև տեսակներով՝ հարթաթթերի ընտանիքի (vespertilionidae) (7 գեղ, 17 տեսակ), պալատրեթերի ընտանիքի (rhinolophidae) (1 գեղ, 5 տեսակ) և ծալքաշուրթերի ընտանիքի (mollossidae) (1 գեղ, 1 տեսակ): Տեսակների թիվը այսօր ենթարկվել է վերաբնման և դարձել է 23-ից 27-ը: Այս գազանիկներից որոշները մեր տերիտ.ֆաունայի կազմում հանդիսանում են էնդեմիկ, դրանցից շատերն այսօր գտնվում են վտանգված վիճակում, հազվագյուտ են կամ դեռ պարզ չէ նրանց կարգավիճակը: Բացի նշված կարգի ներկայացուցիչներից կան նաև այլ կարգի (միջատակերներից՝ insectivora՝ ոգնիներ-erincidae, խլուղների talpidae, կրծողների կարգի (rodentia) խլուղակներ-hystricidae, սկյուռներ-scuridae, քնամկներ-moxidae, զույգ սմբակավորներից (artiodactyla) նոնիկներ-capreolus capreolus և այլն, որոնք նույնպես գտնվում են վտանգված գոտում: Հանդիպման առավել հազվադեպ հաճախականություն ունեն նախկինում առավել շատ արածված բնօրային այծներ-capra agagarus, անդրկովկասյան կամ հայկական վայրի ոչխար-ovis ammon gemelini (armeniana), փորրախական հովազը-pardus -pardus:

Ձեռքբերվածների կարգի հարթաթթերի ընտանիքից հազվագյուտ հաճախականություն ունեն մոխրագույն ականջեղը-plecotus austriacus, բնօրվոր գիշերաչաղիկը-moyotis mystacinus, շիկավարմիկ իրիկնաչաղիկը-nyctalus noctula, ուշաթիկ մշկաչաղիկը-eptesicus serotinus: Մոկրավան ներկարթները(miniopterus schreibersi) կենտրոնացված են Ադոխի (Հաղորդի շրջան) քարանձավում[1]: Այս քարայրն ունի հնագույն պատմություն (մոտ 300հազար տարեց տվյալի [2]), որոշ գիտնականները քարանձավում պեղումների համար օգտագործում են տարբեր լուսավորող սարքավորումներ և այլ հարմարանքներ, որոնցով իսկ անհանգստացնում են քարայրում բնակվող կենդանատեսակներին, հատկապես՝ ձեռքբերվածներին: Հազվագյուտ են նաև պալատրեթերի (համարյա բոլոր տեսակներով) և ծալքաշուրթերի (իր մեկ տեսակով) ընտանիքներից: Երկրի վրա տեսակային բազմազանությունը պայմանավորված է ներկայառև էվոլյուցիայի գործընթացով և տեսվում ցանկացած խախտումների որոշ համատեղումներով, թեև նրանցից մի քանիսի անհետացումը կարող է առաջացնել ամբողջ էկոհամակարգի փլուզում, որի մասնակներն էլ հանդիսանում են հենց իրենք: Շատ բնական էկոհամակարգերի ոչնչացումը վերջին հաշվով բացասաբար է անդրադառնում ամբողջ կենսոլորտի գործառնության, մարդկության գաղազման

առաջընթացի վրա՝ վտանգի տակ դնելով մարդու գոյությունը որպես տեսակի:

Այսօր չափազանց կարևոր է կենդանիների էրեքտիկական և դաստիարակչական-ճանաչողական նշանակությունը տարբեր ինքնավոր և կիրառական գիտությունների համար: Այդ պատճառով ներկա աշխատանքում ոչ-որի մոտ կառված չի առաջացնում որգանիզմների տեսակային բազմազանության, մասնավորապես կաթնասունների, պահպանության անհրաժեշտության խնդիրը: Տեսակների պահպանության գործում առաջին կոնկրետ գործողությունը տվյալ տեսակի հազվագյուտության փաստի որոշելն է [4]:

Տեսակը կարող է լինի հազվագյուտ իր քիչ խտությամբ և թվաքանակով, դա նրա բնական և նորմալ վիճակն է, ինչը չի նշանակում, որ նրան սպառնում է ոչնչացում: Տեսակը կարող է լինի թափաքանակ, սակայն կենսաբանական որևէ պահ նրա գոյությունը ենթարկի վտանգի և տեսակը իայտնվի անհետացման ճգրին: Այսպես օրինակ, [ԼՀ-ում տարածված սովորական երկարաթևերո-*minopterus schreibersi* մեծաթիվ գաղութներով ձմեռում են Ազոլիսի քարանձավում (գաղութում [5000-20000 անհատ]) [1], որը առաջին իսկ հայացքից թվում է որպես ծաղկող տեսակ: Սակայն հավանական է ինչ որ անբարենպաստ գործոնների արդյունքում տեղի ունենա տեսակի մասնագամից կամ հնդգիտեմ ոչնչացումը: Այդ պատճառով սովորական իրկարթևերին դասում ենք անհետացման վտանգի հսկա գտնվողների թվին: ԼՀ-ում տերիտորիայում նմանատիպ օրինակներ շատ կան: Ուստի այսօր քան նրեկ հույժ կարևոր է շեշտը դնել Արցախ աշխարհի կենսաբազմազանության պահպանության վրա, քանզի դրա հապադումը կարող է առաջացնել մեծ բարդություններ և դժվարություններ վերացման ճգրին գտնվող կենդանատեսակների պահպանության հարցերի վճռման գործընթացում:

Կենդանական աշխարհի, մասնավորապես անհետացման ճգրին գտնվող կաթնասունների պահպանության հարցերի կարգավորման համար անհրաժեշտ է.

1. Կենդանական աշխարհի վերարտադրության և ռազիոնալ օգտագործման պահպանման կանոնների և նորմաների հաստատում:
2. Ֆաունայի և ֆլորայի օգտագործման արգելքների և սահմանների հաստատում:
3. Ուստացնել օրենքը և պատժամիջոցները որսագողների գործող որսագողության դեմ:
4. Կենդանիների բնակավայրերի, բազմացման պայմանների և գաղթի ուղիների պահպանություն:
5. Կարևորական գործընթացների իրականացման ժամանակ կենդանիների

մահացման կամ սթրեսների պատճառների վերացում:

6. Մտեղծել արգելանոցներ, կարգավորել որսորդությունը:
7. Հիվանդությունների և դժբախտ պատահարների դեպքում օգնություն ցուցաբերել կենդանիներին.
8. Մտեղծել արհեսական բուծարաններ և հազվագյուտ կամ անհետացող կենդանիներին բուծել այնտեղ:
9. Բաղարացիների մեջ սեր և մարդկային վերաբերմունք սերմանել կենդանական և բուսական աշխարհի նկատմամբ. պատմամշակութային արժեք ներկայացնող հուշարձանների պահպանության գործում:

ԼՀ-ում տերիտորիայի անհետացող որոշ տեսակները և նրանց պահպանությունը

Վ.Տ. Հայրապետյան Ամփոփում

Ուսումնասիրությունների արդյունքում պարզվել է, որ, ԼՀ-ում տերիտորիայում ապրում են հազվագյուտ և ռելիկային հատուկ տեսակներ: Նրանցից շատերը այսօր համարվում են կարմիր գրքայիններ: Վերջինիս ցուցակում, խոշոր կաթնասունների (բևույթայան այծ, *Capra agagarus*, հայկական մուֆլոն – *ovis ammon armeniana* [gemelini]), փոքրաշիական հովաթ–*Pardus pardus*, կոորին, գրանցված են միջատակների *Insectivora*, ձեռքաթևավորների *Chiroptera* և կրծողների *Rodentia* ներկայացուցիչների բալականին միժեմ խմբեր: Նրանցից շարքերը պահպանության կարիք ունեն:

Աճառյալ В.Т.

Резюме

Результаты исследования показали, что в териофауне НКР проживают особые редкие и реликтовые виды. Некоторые из них сегодня считаются Красноокняными. В список последних выключены по мимо крупных млекопитающих (Безоарого козла-Ovis ammon armeniana (gemelini), Малоазнатского леопарда-Pardus pardus) довольно большая группа представителей отрядов насикомоядных-Insectivora, рукокрылых-chiroptera и грызунов-rodentia. Многие из перечисленных в статье виды нуждаются в охране.

Գրականություն

1. Հայրապետյան Վ. Տ.-// Ազոլիսի քարանձավի ֆաունան// ԱրԴՀ գիտական տեղեկագիր, 1(5), 2002թ. էջ 150-151
2. Մկրտչյան Ե. Մ.-// Լեռնային Ղարաբաղի պատմամշարտարագե-տական հուշարձաններ//, Երևան «Հայաստան»-1985թ. էջ 108-111
3. Россисмо О. Л.; Павлинов И.Я.-//Рознообразие млекопитающих//1997г. ст.-3-6
4. Соколов В. Е.-// Редкие и исчезающие животные- (млекопитающие) „Высшая школа„-1986г. ст 6-44